

Michał Gierke

Stan badań archeologicznych miasta Chojna : część 1 : do 1992 roku

Rocznik Chojeński 4, 7-38

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Michał Gierke*

Chojna

STAN BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH MIASTA CHOJNA CZĘŚĆ 1: DO 1992 ROKU¹

Stan badań archeologicznych miasta Chojna jest skromny. W mieście tym nie prowadzono nigdy systematycznych badań. Z okresu do 1945 r. znane są jedynie przypadkowe znaleziska, często pojedyncze, o których informacje rozproszone są w literaturze. W czasach powojennych przeprowadzono natomiast wiele badań interwencyjnych oraz sondażowych. Prowadzono także nieliczne badania powierzchniowe, związane m.in. z realizacją Archeologicznego Zdjęcia Polski.

Ze względu na objętość, opracowanie podzielono na dwie części. Za cezurę obrano rok 1992, gdyż w roku tym odbyły się ostatnie badania prowadzone przez Pracownię Konserwacji Zabytków. Po tym zaś terminie prowadzono w obrębie Starego Miasta liczne badania sondażowe oraz interwencyjne, które zostaną omówione w drugiej części pracy.

W niniejszym opracowaniu, w osobnym podrozdziale, omówiony zostanie również stan badań dwóch grodzisk znajdujących się w pobliżu Chojny, ponieważ wydaje się, że mogą one mieć związek z hipotetycznym osadnictwem przedlokacyjnym.

* Michał Gierke – absolwent Akademii Sztuki w Szczecinie oraz student archeologii na Uniwersytecie Szczecińskim. Interesuje się szczególnie archeologią historyczną, dziejami muzyki XVIII i XIX w. oraz historią chojeńskich budowli sakralnych.

¹ Artykuł jest częścią pracy dyplomowej przygotowywanej w Instytucie Historii i Stosunków Międzynarodowych na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Szczecińskiego pod kierunkiem dr. Marcina Majewskiego.

Badania przed rokiem 1945

Prawdopodobnie najstarsze znane chojeńskie znalezisko archeologiczne zostało odkryte w 1723 r. Wspomina o nim Augustin Kehrberg². Kronikarz zapisał, że wiosną owego roku na polu znajdującym się przy drodze do Krzymowa znaleziono naczynia gliniane – butlę oraz garnek. Naczynia były obstawione czterema kamieniami. Parobek, który dokonał odkrycia, rozbił je, myśląc, że wewnątrz znajdują się kosztowności. W naczyniach znajdowały się jednak tylko popioły oraz kilka drobnych kości. Kehrberg, który prawdopodobnie widział zabytki, określił je jako wypalone na styl polski³. Znalezisko pochodzi być może ze wzmiankowanego w literaturze cmentarzyska ludności kultury lużyckiej⁴. Z cmentarzyska tego znany jest zespół znalezisk obejmujący urny z pokrywami⁵, inne gliniane naczynia, dwie gliniane grzechotki (jedna w formie figurki ptaszka⁶, druga w kształcie kulistym), brązowy naszyjnik, brązową bransoletę, dwa brązowe pierścionki oraz ułamki brązu (ryc. 1)⁷. Naczynia zostały wydobyte z kopca w trakcie melioracji podmokłej łąki. Ernst Friedel, autor notatki opisującej znalezisko, podaje informację, że w Muzeum Marchijskim w Berlinie znajdują się dwie wcześniej wydobyte pokrywy urn pochodzące również z tego stanowiska. Józef Kostrzewski wydatował to znalezisko na wczesny okres epoki

² A. Kehrberg, *Erleutertes historisch-chronologischer Abriß der Stadt Königsberg in der Neu-Meck* [...], Berlin 1725, Abt. 2, s. 116–117.

³ „[...] etwa nach art der polnischen Töpfe gebrannt”. Tamże, s. 117.

⁴ E. Friedel, *Mützenurnen und dergleichen bei Königsberg in der Neumark*, „Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte” 1885, s. 169; A. Götze, *Die Vorgeschichte der Neumark*, Würzburg 1897, s. 29; J. Kostrzewski, *Kultura lużycka na Pomorzu*, Poznań 1958, s. 256; K. Siuchniński, *Odkrycia. Chojna. Stanowisko I*, „Materiały Zachodniopomorskie” (dalej: MZP) 6 (1960), s. 626. Alfred Götze oraz Ernst Friedel podają informację, że cmentarzysko znajduje się w pobliżu Grapuenmühle. Młyn ów znajdował się w dzisiejszej osadzie Krupin. położonej ok. 2 km w linii prostej od centrum miasta, przy drodze do Krzymowa i Krajnika Dolnego. Zob. E. Rymar, *Reslawizacja nazw miejscowości na obszarze ziemi chojeńskiej i mieszkowickiej w latach 1945–1947. Część II słownikowa: A–N*, „Przegląd Zachodniopomorski” (dalej: PZP) 1996, z. 3, s. 269, nr 98. Nieopodal cmentarzyska znajduje się dawne Wzgórze Szubieniczne (Galgenberg). Warto nadmienić, iż cmentarzysko to uważane było przez niektórych badaczy za słowiańskie – zob. np. R. Reiche, *Und dennoch Kenitz-Kinč-Königsberg*, „Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark” 1901, H. 12, s. 93.

⁵ Urny zostały określone słowem *Mützenurnen*.

⁶ Figurka ptaszka z Chojny, według typologii glinianych figurek ptaszków sporządzonej przez Bogusława Gedigę, należy do grupy pojedynczych ptaszków, typ I, podtyp IV, wariant a. Chronologia figurki została wyznaczona na młodszy okres halsztacki. B. Gediga, *Motywy figuralne w sztuce ludności kultury lużyckiej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 53, 56; zob. też A. Götze, dz. cyt., s. 27.

⁷ E. Friedel, dz. cyt., s. 169.

żelaza i połączył je z młodszą fazą grupy górzyczej kultury lużyckiej⁸. Być może związek z cmentarzyskiem ma również, znaleziona w odległości ok. 1,5 km od niego, brązowa zapinka⁹. Została ona sklasyfikowana przez Oscara Almgrena jako zbliżona do zapinki nr 67 z I serii grupy IV¹⁰.

Kolejny zespół zabytków związanych z osadnictwem pradziejowym pochodzi z oddalonego o około trzech kilometrów na południe od centrum miasta wzniesienia (dawniej Rollberg, dziś bez nazwy). W 1843 r. niejaki F. Ruhl wydobył z bagnistego terenu glinianą urnę¹¹. W kolejnych latach znaleziono w tej samej okolicy toporek bojowy wykonany z gnejsu, bez otworu na stylisko, z niecką na obuchu. W okolicy znaleziono także fragmenty naczyń z ornamentem sznurowym¹². W 1893 r. dokonano odkrycia zespołu zabytków datowanych na początki naszej ery¹³. Wydobyto dwie urny wykonane ręcznie, z wygładzonymi wylewami, zdobione meandrem¹⁴. W wysypanych z urn prochach znajdowały się dwie żelazne zapinki oraz żelazna klamra do pasa¹⁵. W pobliżu urn znaleziono żelazne umbo, przy którym zachowały się trzy gwoździe (ryc. 2). Sklasyfikowano je jako typ Ib według typologii Gustafa Kossiny. Na podstawie długości gwoździ autor obliczył, że tarcza, do której przymocowane było umbo, miała grubość 0,7–0,9 cm. Przy urnach znajdował się również żelazny grot włóczni z żeberkiem, niezdobiony, o długości 16,5 cm, oraz kilka fragmentów ceramiki. W. Hindenburg wydatował to znalezisko na I–II w. n.e. Wydaje się zatem, iż można je połączyć z tzw. grupą lubuską i osadnictwem burgundzkim.

Do interesującego odkrycia o nowożytnym charakterze doszło 22 listopada 1923 r. W czasie prac ziemnych związanych z budową wodociągu przy Wilhelmsplatz 9 (dawniej plac ten nazywano *Kietz* – chyża, dziś jest to część ul. Mieszka I) hydraulik Julius Köhler odkrył skarb naczyń metalowych¹⁶. Znaj-

⁸ J. Kostrzewski, dz. cyt., s. 256.

⁹ C.F.W. Voigt, *Ueber die heidnischen Alterthümer in der Umgegend von Königsberg i.N. (Auszug aus den Mittheilungen des Herrn Lehrer Voigt daselbst)*, „Mittheilungen des Historisch-Statistischen Vereins zu Frankfurt a.O.” 1861, H. 1, s. 47.

¹⁰ O. Almgren, *Studien über nordeuropäische Fibelformen*, Bonn 1973, s. 156.

¹¹ W. Hindenburg, *Über einen Fund von Mäanderurnen bei Königsberg in der Neumark*, „Zeitschrift für Ethnologie. Organ der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte” (dalej: ZfE) 40 (1908), s. 772, przyp. 1.

¹² C.F.W. Voigt, dz. cyt., s. 47.

¹³ W. Hindenburg, dz. cyt., s. 772.

¹⁴ Walther Hindenburg nazwał ów ornament, analizując go i powołując się na Gustafa Kossinę, wschodniogermańskim i na jego podstawie wydatował wszystkie zabytki. Tamże, s. 774–775.

¹⁵ Zapinki sklasyfikowano jako nr 99 z II serii grupy V i nr 75 z II głównej serii grupy IV według typologii O. Almgrena. Tamże, s. 774.

¹⁶ G. Mirow, *Ein Königsberger Schatzfund und die Zinngießer von Königsberg (Neumark)*, „Königs-

dowały się one w zbutwiałej drewnianej skrzyni. Odkryto łącznie 89 naczyń stołowych wykonanych z cyny, mosiądzu i brązu oraz wagę z miedzianymi szalami (zob. tabelę i ryc. 3). Część naczyń miała punce producentów lub sygnatury. Georg Mirow na ich podstawie określił warsztaty, w których naczynia zostały wyprodukowane. Największa liczba (26) spośród zidentyfikowanych zabytków pochodziła z warsztatów chojeńskich mistrzów działających w drugiej połowie XVI i na początku XVII w. – Jacoba oraz Matthiasa Krämerów (ryc. 4)¹⁷. Pozostałe sygnowane naczynia zostały również wykonane w Chojnie lub były importami m.in. ze Szczecina i Lipska. Zdaniem Mirowa skarb został zdeponowany w czasie wojny trzydziestoletniej.

Formy naczyń pochodzących ze skarbu znalezione przy Wilhelmplatz 9 w 1923 r.

Cyna	Liczba	Brąz	Liczba	Mosiądz	Liczba
Miski	13	Łyzka	1	Kolnierze mis	2
Głębokie talerze	9	Lichtarze	4	Czajniki	3
Płaskie talerze	24			Misa	1
Okrągłe miseczki	2			Grapeny	3
Dzbanki	5			Pokrywki	4
Pijalka	1				
Łyzki	17				

Georg Mirow, omawiając kolekcję zabytków archeologicznych znajdujących się w miejskim muzeum, opisuje również inne znalezisko gromadne pochodzące z terenu miasta¹⁸. Odkrycia dokonano w wykopie pod budowę domu przy Königsstraße (dziś ul. Bolesława Chrobrego). Pośród omawianych przez autora zabytków znalazła się wykonana z kości rękojeść noża zdobiona kratką,

berger Kreiskalender” (dalej: KK) 7 (1937), s. 52-57.

¹⁷ Warto dodać, że Mirow dokonał w swej pracy również przeglądu chojeńskich warsztatów odlewniczych działających w mieście od końca XVI do początku XVIII w. Zob. tamże, s. 54–56; zob. też G. Mirow, *Brandenburgische Zimngießer*, „Brandenburgisches Jahrbuch” 2 (1927), s. 83–94.

¹⁸ G. Mirow, *Mittelalterliche Bodenfunde im Heimatmuseum Königsberg (Neumark)*, KK 8 (1938), s. 126. Städtisches Museum Königsberg (Neumark) posiadało kolekcję zabytków archeologicznych pochodzących z terenu miasta i z jego okolicy. Zob. H. Fricke, *Verzeichnis der Museen und Sammlungen, der Archive, der Geschichts- und Heimatvereine, der Stellen für Naturschutz, der Arbeitsgemeinschaften für Naturschutz, der Bodendenkmalpfleger, der Archivpfleger in der Provinz Brandenburg*, Cottbus 1939, s. 19.

liniami i rozetami, datowana na XIII–XIV w.¹⁹ Kolejnymi zabytkami pochodzącym z tego stanowiska są żelazny nóż szewski oraz fragment skórzanego buta, datowane na XIII–XIV wiek (ryc. 5). Ostatnim artefaktem jest bliżej niezidentyfikowane narzędzie żelazne wyposażone w dwa zęby-haki. Mirow, analizując przekazy ikonograficzne oraz północnoniemieckie zwyczaje, sugeruje, iż może to być specyficzne narzędzie masarskie – tzw. *Kräuel* (ryc. 6).

Z terenu miasta pochodzi również szereg znalezisk luźnych związanych z osadnictwem pradziejowym. Najstarszym chronologicznie zabytkiem jest neolityczny kubek z ornamentem sznurowym²⁰. Najliczniejszą grupę znalezisk stanowią siekiery brązowe (z podniesionymi brzegami, ze skrzydełkami oraz jeden egzemplarz reprezentujący typ armorykański) datowane na II–III okres epoki brązu²¹. Ponadto nóż brązowy z rękojeścią zakończoną kółkiem²², dwie klingi sztyletów²³ oraz dwa żelazne umba²⁴. Zabytki te znajdowały się kiedyś w Städtisches Museum Königsberg (Neumark), Muzeum Marchijskim oraz w Muzeum Prehistorycznym w Berlinie²⁵. Do znalezisk chronologicznie późniejszych zaliczyć można skarby monet rzymskich z I i II w. n.e. oraz srebrnych arabskich z X w. n. e.²⁶ Niestety nie są znane dokładne miejsca odkryć tych zabytków.

¹⁹ Według Mirowa owe ornamenty w kształcie rozet-słońc miałyby być „prastarą aryjsko-germańską formą zdobień”, która przetrwała aż do średniowiecza.

²⁰ A. Götze, dz. cyt., s. 8.

²¹ A. Lissauer, *Dritter Bericht über die Tätigkeit der von Deutschen Anthropologischen Gesellschaft gewählten Kommission für prähistorische Typenkarten*, ZfE 38 (1906), s. 842, nr 248; W. Bohm, *Die ältere Bronzezeit in der Mark Brandenburg* (z serii: „Vorgeschichtliche Forschungen” 9), Berlin–Leipzig 1935, s. 106, 117, 123, 140. Zob. też J. Kostrzewski, dz. cyt., s. 256; Teczka Archiwalna w Dziale Archeologii Muzeum Narodowego w Szczecinie (dalej: DA MNS), powiat: Chojna, miejscowość: Chojna, nr inw. 3201.

²² W. Bohm, dz. cyt., s. 142. Waldtraut Bohm, wymieniając ten zabytek, powołuje się na rękopis niejakiego Voigta. Chodzi za pewne o nauczyciela C.F.W. Voigta, który w 1874 r. wydał w Chojnie pracę dotyczącą znalezisk archeologicznych pochodzących z terenu i okolic miasta – zob. W. Hindenburg, dz. cyt., s. 772, przyp. 1; O. Ammon, *Mittheilungen aus der Lokalvereinen. Anthropologische Kommission des Karlsruher Alterthumsvereins*, „Correspondenz-Blatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte” 19 (1887), s. 60. Niestety, autorowi niniejszego opracowania nie udało się dotrzeć ani do tej pracy, ani do wzmiankowanego manuskryptu.

²³ W. Bohm, dz. cyt., s. 118, 120.

²⁴ G. Kossina, *Die Karte der germanischen Funde in der frühen Kaiserzeit (etwa 1–150 n. Chr.)*. Vorbemerkung von Ernst Petersen in Breslau, „Mannus. Zeitschrift für Vorgeschichte” 25 (1933), s. 20, nr 112; M. Jahn, *Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit etwa von 700 v. Chr. bis 200 n. Chr.*, Würzburg 1916, s. 172–174, 248, ryc. 197.

²⁵ M. Jahn, dz. cyt., s. 172–174; J. Kostrzewski, dz. cyt., s. 256.

²⁶ C.F.W. Voigt, dz. cyt., s. 47.

Do niezwykle interesujących znalezisk należą zapewne relikty drogi z bali drewnianych, odkryte przy Lazarettstraße (dziś ul. Szkolna). Odkrycie to znane jest niestety jedynie z lakonicznej wzmianki w artykule dotyczącym początków miasta, autorstwa Roberta Reichego²⁷. Twierdzi on, że droga przypominała tego samego typu drogę znajdującą się w 1124 r. w Wolinie, znaną z opisu w żywocie św. Ottona z Bambergu. Reiche stawia również hipotezę, iż droga prowadziła od rynku w kierunku zachodnim, aż do Rurzyca, zgodnie z biegiem dzisiejszej ul. Szkolnej.

Badania w latach 1945–1992

Podczas drugiej wojny światowej miasto zostało zniszczone w 75%²⁸. W związku z tym w latach powojennych powstało wiele inwestycji budowlanych, mających na celu ponowne jego zagospodarowanie. Teren Starego Miasta został w 1956 r. objęty ochroną konserwatorską²⁹. Niestety, badania archeologiczno-ratownicze przeprowadzono tylko na niektórych z inwestycji – nadzorem archeologicznym objęto jedynie wykop budowlany związany z odbudową ratusza oraz wykop pod budowę bloku mieszkalnego przy ul. Malarskiej. W latach 1960–1962 prowadzono badania archeologiczno-architektoniczne kościoła Mariackiego, związane pośrednio z projektem zabezpieczenia go jako trwałej ruiny oraz zaadaptowania na obiekt turystyczny³⁰. Badania te dostarczyły przede wszystkim ważnych danych dotyczących faz rozbudowy kościoła. Na zlecenie Urzędu Miasta i Gminy w Chojnie wykonano w 1992 r. badania rozpoznawcze terenu rozciągającego się wzdłuż murów miejskich pomiędzy Bramą Barnkowską a Bramą Świecką. Z uwagi na to, iż wyniki badań zostały szczegółowo omówione w poszczególnych sprawozdaniach, w niniejszym opracowaniu zostaną one przedstawione w osobnych podrozdziałach.

²⁷ R. Reiche, dz. cyt., s. 85.

²⁸ S. Latour, *Rewaloryzacja zabytkowych miast na Pomorzu Zachodnim*, Warszawa–Poznań 1981, s. 117.

²⁹ Decyzja nr Kl.V.-0/58/56 z 27 lutego 1956 r.

³⁰ A. Gruszecki, J. Widawski, *Ruina jako obiekt turystyczny (konceptja zabezpieczenia i udostępnienia na przykładzie kościoła NMP w Chojnie)*, „Ochrona Zabytków” 1965, nr 2 (69), s. 5–22. Realizację projektu rozpoczęto w 1968 r., przerwano ją jednak na początku lat 70. Kościół został jedynie częściowo zabezpieczony. S. Kwilecki, M. Plotkowiak, *Odbudowa kościoła NMP w Chojnie jako przykład koncepcji konserwacji monumentalnej architektury ceglanej*, w: *Cegła w architekturze środkowo-wschodniej Europy. Historia – metody badań – konserwacja*, red. M. Arszyski, M. Mierziński, Malbork 2002, s. 136–137.

1. Badania architektoniczno-archeologiczne kościoła Mariackiego w 1962 roku

W maju 1962 r. przeprowadzono badania architektoniczno-archeologiczne kościoła Mariackiego, które były kontynuacją badań z 1960 r.³¹ Badania skoncentrowane były na sprawdzeniu hipotezy o zaadaptowaniu bramy miejskiej na wieżę kościoła³². Oprócz tego postanowiono zbadać przebieg oraz stan zachowania fundamentów dawnej gotyckiej wieży kościoła. Pracami kierowali Andrzej Gruszecki oraz Jarosław Widawski. Nadzór archeologiczny sprawowała Sławomira Ciepiela.

Aby zrealizować pierwszy cel badań, wytyczono pięć wykopów, które przecinały hipotetyczną linię fortyfikacji (założono, że brama miejska powinna być elementem pierścienia obronnego). Pierwszy z nich znajdował się po północno-wschodniej stronie wieży, 3 m od narożnika hali kościoła. Wykop miał 10 m długości, 1–1,5 m szerokości, doprowadzono go do calca znajdującego się na głębokości 3,5 m. Bezpośrednio pod humusem oraz gruzem pochodzącym z drugiej wojny światowej znajdował się bruk z podsypką, w której zarejestrowano fragmenty naczyń pochodzące w większości z XVII w. Poniżej tej warstwy znajdował się piasek przemieszany z ziemią, w którym odkryto fragmenty szesnastowiecznej ceramiki oraz nóżkę glinianej patelni, datowaną na XVI–XVII w. Kolejną warstwę stanowiła ziemia przemieszana z gruzem, w której znajdowały się fragmenty naczyń z XVII i XVIII w. Poniżej zarejestrowano ciemną warstwę cementarną. W warstwie tej znaleziono luźno rozrzucone kości oraz głęboką, dobrze czytelną w profilu jamę, w której zdeponowane zostały piszczele oraz czaszki ułożone częścią twarzą do dołu. Ponadto w warstwie wystąpiły fragmenty naczyń glinianych datowanych na okres od XVI do XVIII w., kilka fragmentów naczyń szklanych i szyb oraz 12 żelaznych gwoździ. Warto zaznaczyć, iż blisko calca odkryto fragmenty kamionek ze szkliwem solnym z XVIII–XIX w. W kolejnym wykopie – wytyczonym przy północnym narożniku hali kościoła – zaobserwowano silnie przemieszane warstwy, w których znajdowały się luźne kości oraz ceramika pochodząca z XVI–XIX w. W związku z brakiem reliktów hipotetycznych fortyfikacji postanowiono wytyczyć kolejne wykopy po przeciwnej stronie

³¹ A. Gruszecki, J. Widawski, *Badania historyczno-architektoniczne Kościoła NMP w Chojnie – II faza, w maju 1962*, mps w Terenowym Oddziale Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Szczecinie (dalej: NID); S. Ciepiela, *Opis prac archeologicznych przeprowadzonych w m-cu maju 1962 r. przy badaniu kościoła N.M.P. w Chojnie*, mps tamże. Autorowi niniejszego studium nie udało się dotrzeć do sprawozdania z badań prowadzonych w 1960 r.

³² Hipoteza dotyczyła dawnej gotyckiej wieży kościoła, która runęła w 1843 r. Nieznana jest geneza tej teorii.

wieży. Jeden z nich znajdował się przy południowym narożniku hali kościoła, drugi natomiast w odległości 4,5 m na południowy wschód od tegoż narożnika. Eksploracji wykopów zaniechano, gdy pojawiła się warstwa cmentarna. W czasie eksploracji warstw młodszych nie zarejestrowano zabytków. Ostatni, piąty wykop wykonano „przy najbliższej przecinającej zakładaną linię fortyfikacji”³³. W miejscu wytyczenia wykopu znajdował się kolektor, którego wkop zniszczył nawarstwienia kulturowe. Analiza stratygrafii wykopów oraz wydobytych materiałów zabytkowych wykazała, że przy kościele istniał cmentarz użytkowany przez kilka stuleci, który był wielokrotnie niwelowany. Należy podkreślić, iż wszystkie starsze zabytki znajdowały się w warstwach wtórnych (m.in. w podsypce pod bruk). Z tego też względu chronologię nawarstwień ustalono na XVIII–XIX w. Brak reliktywów potencjalnej fortyfikacji dowiódł, iż hipoteza o adaptacji bramy miejskiej na wieżę kościoła okazała się nieprawdziwa³⁴.

Dodatkowego argumentu przeciwko tej hipotezie dostarczyła druga część badań, w czasie której odsłonięto relikty starej wieży. Forma cokołu wieży nie wskazywała na budowlę typu obronnego. W trakcie badań wykonano trzy wykopy. Wykop pierwszy znajdował się przy północnym styku wieży i nawy kościoła (długość odpowiednio 1,8 m oraz 4,5 m). Podczas eksploracji tegoż wykopu odsłonięto relikty murów na różnych głębokościach. Na głębokości 113 cm od reperu znajdował się gotycki mur ceglany grubości 1,5 cegły i długości 175 cm, który dobiegał prostopadle do korpusu kościoła. Ów mur posadowiony był na fundamencie kamiennym, którego wkop dochodził do głębokości 240 cm od reperu i ze względu na brak związku z murem kościoła został zinterpretowany jako fragment ogrodzenia. Po wykonaniu niezbędnej dokumentacji rozebrano go. Na głębokości 147 cm od reperu znajdowała się odsadzka cokołu starej wieży. Ów cokół został przerwany w odległości ok. 1,4 m od lica nawy fundamentem wieży neogotyckiej³⁵. Na tej podstawie można wnioskować, iż w miejscu, gdzie występują fundamenty dziewiętnastowiecznej wieży, fundament starej wieży został całkowicie zniszczony. Cokół wykonany z ciosów kamienia eratycznego leżał na fundamencie wykonanym z podobnego materiału i posadowionym bezpośrednio na calcu (krawędź górna znajdowała się na głębokości 230 cm, dolna zaś 436 cm od reperu). Górna, zaokrąglona odsadzka cokołu (o szerokości 13–17 cm)

³³ A. Gruszecki, J. Widawski, *Badania...* Nie podano dokładnej lokalizacji wykopu (również na planie sytuacyjnym) ani nie wykonano jego dokumentacji rysunkowej.

³⁴ Owa hipoteza utrzymywała się jednak jeszcze w późniejszych latach. Por. Z. Konarzewski, *Opinia w sprawie zabezpieczenia uszkodzonego filara prezbiterium kościoła w Chojnie*, Warszawa 1965, mps w NID.

³⁵ Miejsce to zgodne jest z zasięgiem występowania reliktywów starej wieży w murze wieży neogotyckiej.

związana była ze znajdującym się powyżej murem. Ponadto w dolnej partii cokołu znajdowała się prosta odsadzka. Przebieg cokołu zgodny był z relikdami murów starej wieży, od strony północnej dobijał do niego mur korpusu budowli. Kolejny wykop wytyczono przy południowym styku wieży i korpusu (nie podano wymiarów). W trakcie jego eksploracji odsłonięto relikty cokołu starej wieży, analogiczne do reliktdów znajdujących się w wykopie pierwszym. Ostatni wykop zrealizowano wewnątrz budowli przy zachowanej wschodniej ścianie dawnej wieży u północnej podstawy charakterystycznej dużej blendy ostrołukowej, w której znajduje się przejście z kruchty wieżowej do nawy głównej³⁶. W profilu ziemnym wykopu na głębokości ok. 155 cm od repery zarejestrowano warstwę gliny, pod którą znajdowała się warstwa gruzu. Na głębokości 170 cm od repery znajdowała się warstwa spalenizny. Ze względów technicznych interpretacja stratygrafii nie była jednak możliwa. Odsłonięcie cokołu pozwoliło zaś stwierdzić, iż blenda była pierwotnie wielkim ostrołukowym otworem. Dzięki analizie dolnej części glifu otworu ustalono dawny poziom gruntu – znajdował się on o 60–70 cm niżej od poziomu ówczesnego (1962) oraz niżej od poziomu piętnastowiecznego. Odsadzka cokołu znajdowała się zaś na tym samym poziomie, co odsadzki odkryte w wykopach na zewnątrz.

Poza programem prac przeprowadzono wstępne badania kaplicy Mariackiej, która znajduje się przy południowej nawie bocznej. Odkuto prawe ościeże wnęki profilowanej, po czym zaniechano dalszych prac, ponieważ mogły się okazać czasochłonne. Na podstawie analizy stylistycznej architektury wnętrza kaplicy wydatowano ją na XIV w.

Badania dowiodły, że architektura starej wieży jest we wszystkich elementach jednorodna. Niezwykle ważna dla poznania faz rozbudowy świątyni okazała się analiza stosunku fundamentów i cokołu starej wieży do fundamentu i cokołu korpusu kościoła, która udowodniła, iż wieża została wzniesiona wcześniej (być może w pierwszej połowie XIV w.) i pierwotnie była częścią poprzedniej budowli³⁷.

³⁶ Zachodnia ściana korpusu nawowego to w rzeczywistości wschodnia ściana dawnej wieży. Zob. *Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg*, Bd. 7, H. 2: *Die Stadt Königsberg*, bearb. v. W. Hoppe, G. Voß, Berlin 1928, s. 38; K. Kalita-Skwirzyńska, *Dokumentacja historyczno-architektoniczna kościoła Mariackiego w Chojnie. Wykonana na zlecenie BDZ w Szczecinie, Szczecin 1997*, mps w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Szczecinie (dalej: WUOZ); S. Kwilecki, M. Płotkowiak, dz. cyt., s. 135.

³⁷ Wcześniejsze próby określenia czasu powstania gotyckiej wieży okazały się zatem błędne, gdyż zawsze zakładano, że wieża została dobudowana do korpusu. Por. chociażby: H. Braune, *Ev. Marienkirche und Gemeinde zu Königsberg N/M. Festschrift zur Erinnerung an den Erneuerungsbau unserer Kirche vor 500 Jahren*, Königsberg Nm. 1907, s. 11; M. Säume, *Heinrich Brunsberg ein spätgotischer Baumeister*, „Baltische Studien”, Neue Folge 28 (1928), s. 257–258; *Die Kunstdenkmä-*

W kościele Mariackim przeprowadzono również prace ziemne w czasie prac inwentaryzacyjnych w 1990 r.³⁸ Badania prowadzone były bez nadzoru archeologicznego. Wykonano cztery wykopy sondażowe wewnątrz budowli w celu weryfikacji hipotezy o formie bryły wcześniejszego kościoła³⁹. Wyniki badań nie potwierdziły tej hipotezy. Należy jednak zaznaczyć, iż w czasie ich realizacji zniszczono nawarstwienia kulturowe oraz liczne pochówki. Nie wykonano niezbędnej dokumentacji rysunkowej ani fotograficznej, a jedynie dość lakoniczny opis. Przed przystąpieniem do badań nie wykonano koniecznej kwerendy, ponieważ jeden z wykopów usytuowano w miejscu realizacji badań z 1962 r. (przy granitowej ościeży).

Warto dodać, iż w kościele były prowadzone również ratownicze badania archeologiczne w latach 1994 i 1995, jednakże sprawozdania z ich przebiegu są niedostępne. Wzmiankowane są jedynie w innych opracowaniach dotyczących świątyni⁴⁰. Badania prowadzono wewnątrz kościoła przy wykopach pod fundamenty nowych filarów. W czasie ich realizacji odkryto liczne pochówki w kryptach oraz nawarstwienia związane z osadnictwem kultury łużyckiej.

2. Badania archeologiczno-ratownicze w wykopie budowlanym przy ratuszu

W latach 1977–1986 wykonywano prace budowlano-konserwatorskie w związku z odbudową gotyckiego ratusza⁴¹. Inwentaryzacja budowli została wykonana przez Pracownię Konserwacji Zabytków w 1959 r.⁴² Projekt odbudowy

ler..., s. 38. Niektórzy badacze, analizując formę cokołu wieży, przesuwają jej datowanie nawet na XIII w. Tak np. M. Płotkowiak, D. Płotkowiak, I. Calus, *Wieża kościoła NMP w Chojnie. Z założenia techniczno-ekonomiczne*, Szczecin 1996, mps w Parafii pw. św. Trójcy w Chojnie.

³⁸ *Kościół NMP w Chojnie. Inwentaryzacja*, cz. 1, Szczecin 1990, mps w WUOZ.

³⁹ Do niedawna uważano, iż wcześniejszy, granitowy kościół zakomponowany był na planie krzyża greckiego. Hipotezę taką jeszcze w XIX w. przedstawił niejaki Richter na podstawie reliktyw odkrytych w czasie regotyżacji w latach 1882–1883. Zob. *Die Kunstdenkmäler...*, s. 42–43; K. Kalita-Skwirzyńska, *Rozwój urbanistyki i architektury Chojny w okresie średniowiecza*, w: *Terra Transodera-rana. Sztuka Pomorza Nadodrzańskiego i dawnej Nowej Marchii w średniowieczu*, red. M. Glińska, K. Kroman, R. Makala, Szczecin 2004, s. 104, il. 5.

⁴⁰ Zob. Taż, *Ruina kościoła Mariackiego. Sprawozdanie z przebiegu prac przy odbudowie kościoła. 1992-1995*, Szczecin 1997, mps w WUOZ, s. 9; taż, *Sprawozdanie z przebiegu prac przy odbudowie kościoła Mariackiego za 1997 rok*, Szczecin 1997, mps w WUOZ, s. 33.

⁴¹ K. Kalita-Skwirzyńska, *Ratusz w Chojnie. Dokumentacja z przebiegu prac budowlano-konserwatorskich w okresie od 15.09.77 do 22.07.86*, Szczecin 1986, mps w NID.

⁴² R. Kamiński, *Chojna – ratusz. Badania archeologiczno-ratownicze w wykopie budowlanym przy ratuszu staromiejskim*, Szczecin 1979, mps w DA MNS.

ratusza przewidywał odbudowę kramów istniejących w XVI w. przy wschodniej elewacji⁴³. Wytyczono w tym celu wykop budowlany o długości 38 m i szerokości 7 m, który objęty został nadzorem archeologicznym kierowanym przez Romana Kamińskiego⁴⁴. Wykop został, niestety, zrealizowany za pomocą sprzętu mechanicznego. Z tego powodu badania ograniczyły się do analizy oraz dokumentacji trzech profili ziemnych oraz lica fundamentu ratusza. Jedynie wykonane w trakcie badań poszerzenie wykopu o 2 m w stronę północną, które doprowadziło do odkrycia relikwów latryny, eksplorowane było metodycznie. Wykop został na całej swej powierzchni doprowadzony do calca, który wystąpił w postaci białego średnioziarnistego piasku oraz zbitej zielonkawej gliny. Obserwacja stratygrafii oraz szczegółowa analiza zebranego materiału zabytkowego pozwoliły na wyróżnienie trzech faz osadniczych.

Najstarsza z wyodrębnionych faz związana jest z osadnictwem ludności kultury łużyckiej. Ślady tego osadnictwa zarejestrowano w warstwie zalegającej bezpośrednio na calcu. Związane z nim jest też siedem obiektów wkopanych w calec, zaobserwowanych na wschodnim profilu. Obiekty te uznane zostały w większości za jamy zasobowe. Jedynie obiekt, który znajdował się pomiędzy 15,4 a 17,9 m wschodniego profilu, miał inny charakter. Na jego spągu zalegała warstwa spalenizny o miąższości 10 cm, w której znajdował się bruk kamienny, tak więc uznano, iż mogą to być relikty półziemianki. Na szczególną uwagę zasługuje również obiekt zarejestrowany w południowej części wschodniego profilu – przykrywał go zalegający na stropie warstwy „łużyckiej” kamień o wymiarach 42 na 50 cm. Materiał ceramiczny odkryto jedynie w obiekcie znajdującym się na 32 m tegoż profilu. Z jamy tej oraz z samej warstwy wydobyto łącznie 58 fragmentów ceramiki, w tym dwa fragmenty brzegów oraz cztery fragmenty den, z których jedną grupę stanowią naczynia o chropowatej, a drugą o wygładzonej powierzchni zewnętrznej. Część z nich zdobiona była ornamentem w postaci szerokiego żłobka, który charakterystyczny jest dla naczyń grupy górzyckiej kultury łużyckiej. Na podstawie analizy materiału osadę wydatowano na wczesny okres epoki żelaza. Ze względu na charakter badań nie udało się jednak określić jej zasięgu oraz funkcji.

Druga faza osadnicza powiązana została z okresem późnego średniowiecza. Najstarsze trzy warstwy należące do tej fazy zalegają bezpośrednio na warstwie „łużyckiej” i tworzą dość ciekawą sekwencję: warstwa oznaczona numerem VIIIb, będąca czarną próchnicą ze spalenizną, zalega bezpośrednio na

⁴³ Kramy przy ratuszu poświadczone są przez źródła pisane oraz przez odnalezione na wschodniej fasadzie ratusza relikty haków służących do podwieszenia dachów pulpitowych. Zob. tamże.

⁴⁴ Tamże.

warstwie lużyckiej i występuje na przestrzeni ok. 7 m w środkowej części profilu wschodniego; warstwa VIIa, w postaci czystej żółtej gliny, zalega bezpośrednio na warstwie VIIb na rozpiętości ok. 4,5 m, jej strop jest płaski; warstwa VII zaś przykrywa mały odcinek warstwy VIIa oraz warstwę „lużycką” w południowej części profilu. Według Romana Kamińskiego spalenizna jest być może śladem pożaru, który strawił miasto na przełomie lat 1316 i 1317⁴⁵. Warstwa VIIa natomiast zinterpretowana została jako klepisko budynku o konstrukcji drewnianej. Materiał ceramiczny w postaci fragmentów naczyń wykonanych z ceramiki siwej umożliwił ustalenie chronologii tych nawarstwień na XIII i początek XIV w. oraz połączenie ich z wczesną fazą funkcjonowania osady lokacyjnej. Kolejne poziomy tworzą warstwy niwelacyjne związane z funkcjonowaniem potwierdzonego w źródłach pisanych domu kupca, później ratusza⁴⁶. Datowane one są na podstawie analizy pochodzących z nich fragmentów zabytków ceramicznych na XIV w.

Z osadnictwem późnośredniowiecznym związane są też relikty fundamentów trzech budynków, które usytuowane były wzdłuż wschodniej ściany ratusza. Oba budynki znajdowały się w odległości ok. 4–5 m od lica wschodniej ściana ratusza. Pierwszy z nich zarejestrowano w południowej części wykopu, natomiast drugi w rogu północno-wschodnim. Obie budowle posadowione zostały na solidnych fundamentach kamiennych i kamiennie-ceglanych. Budynek pierwszy nie był podpiwniczony, natomiast w dobrze zachowanej piwnicy drugiego budynku znajdował się wydatowany na XVII w. materiał ceramiczny, pochodzący z zagruzowania. Według Romana Kamińskiego owe budynki, ze względu na użytą do ich wznoszenia cegłę gotycką, można powiązać ze wzmiankowanymi w 1433 r. trzema kamienicami⁴⁷.

Zapewne z drugim budynkiem związana była latryna, której pozostałości odkryto w poszerzeniu wykopu (północno-wschodnia część). Latryna była posadowiona na calcu, miała wymiary 2,5 na 2,25 m, jej zachowana część wzniesiona została z cegły na zaprawie wapiennej⁴⁸. Wypelnisko obiektu stanowiło sześć warstw. W spągu obiektu zaobserwowano drobny gruz. Wyżej znajdowały się

⁴⁵ Nie wiadomo, o jaki pożar chodzi. R. Kamiński powołuje się na pracę Z. Radackiego, *Ratusz w Chojnie* z 1960 r. W źródłach pisanych nie ma wzmianki o pożarze miasta w tych latach. Por. *Codex diplomaticus Brandenburgensis*, Haupttheil I, Bd. XIX, hg. v. A. Riedel, Berlin 1860 (dalej: CDB), XVI–XVIII, s. 181–184.

⁴⁶ Pierwsza wzmianka o chojeńskim „Cophuse” znajduje się w dokumencie datowanym na 6 stycznia 1409 r. CDB CXCVII, s. 302–303. W dokumencie tym nie podano dokładnej lokalizacji budynku, aczkolwiek znajdował się on z całą pewnością na rynku. Por. K. Kalita-Skwirzyńska, *Ratusz w Chojnie*, PZP 1987, z. 3, s. 95.

⁴⁷ Dokument z 14 kwietnia 1433 r. Zob. CDB CCXXXVII, s. 333–334.

⁴⁸ Wyższa partia latryny została zniszczona w trakcie realizacji wykopu.

warstwy, w których zarejestrowano materiał zabytkowy. Ponad nimi znajdowała się warstwa spalenizny z drobnym gruzem ceglany oraz warstwy niwelacyjne. Z latryny wydobyto znaczną liczbę zabytków ceramicznych, szklanych i metalowych, których chronologię określono wstępnie na XVI–XVII w. Ze względu na bardzo dobry stan zachowania artefakty te są niezwykle cennym źródłem do poznania historii kultury materialnej miasta i w związku z tym zostaną one pokrótce omówione.

Najsłabiej reprezentowana była w latrynie ceramika siwa. Do tego gatunku ceramiki należał fragment dna i 47 fragmentów brzuśca, pochodzących najprawdopodobniej z jednego naczynia, oraz głęboka misa bez zachowanego dna. Do najciekawszych znalezisk należą zapewne trzy kamionkowe flaszki (ryc. 7). Dwie z nich zachowały się w całości, trzecia zaś fragmentarycznie, aczkolwiek możliwe było odtworzenie jej pierwotnej formy. Największa flaszka, o wysokości 17,6 cm, ma ścianki o grubości 0,4 cm i szkliwo o barwie kremowej (beżowej). Jej dno, o średnicy 12 cm, jest nieco wklęsłe i ma wyraźne ślady odcinania. Górną część flaszki stanowi doklejona do korpusu cylindryczna szyjka z wychylonym brzegiem i wylewem o średnicy 3 cm. Po obu stronach szyjki doklejone zostały małe ucha. Druga flaszka jest mniejsza, jej wysokość wynosi 13,2 cm. Ścianki naczynia mają grubość 0,4 cm. Zewnętrzna powierzchnia naczynia ma szkliwo barwy jasnobrązowej, a wewnętrzna – barwy popielatej. Dno o średnicy 8,2 cm, podobnie jak w wypadku dużej flaszki, jest niemalże płaskie i ma ślady odcinania. Również układ górnej części naczynia jest identyczny. Trzecia z kolei flaszka zachowała się jedynie w postaci dużego fragmentu od szyjki po część przydenną, jej wysokość wynosiła prawdopodobnie ok. 17 cm. Ścianki są nieco cieńsze niż w pozostałych egzemplarzach – ich grubość waha się w okolicach 0,3 cm, natomiast ich barwy są identyczne z barwami ścianek małej flaszki. Zabytek ma również doklejoną do korpusu szyjkę, jednakże nie jest ona cylindryczna, ale lekko wklęsła w połowie wysokości, wylew zaś ma średnicę 2,5 cm. Po obu stronach szyjki doklejone są małe ucha. Można przypuszczać, że dno flaszki było płaskie i miało średnicę ok. 11 cm. Roman Kamiński, interpretując flaszki, twierdzi, że służyły one do przechowywania i transportu płynów oraz że na podstawie analogicznych znalezisk z dziedzina Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie oraz ze szwedzkiego miasta Malmö należy je datować na okres od połowy XVI do końca XVII w. Wydaje się, iż chojeńskie flaszki wykazują cechy, które pozwalają połączyć je z produktami określanymi mianem kamionki waldenburskiej⁴⁹.

⁴⁹ Możliwość taką sygnalizował również Eugeniusz Cnotliwy, porównując chojeńskie flaszki do podobnych zabytków odkrytych w Szczecinie. E. Cnotliwy, *Importy ceramiczne z XVI–XVII w. w Szczecinie*, MZP 33 (1987), s. 236.

W szczególności mała flaszka ma cechy charakterystyczne dla tego rodzaju zabytków, mianowicie ślady odcinania dna oraz brązowe szkliwo⁵⁰. Flaszka duża również ma odcinane dno, ale jej powierzchnia jest barwy kremowej. Potwierdzenie saskiej proveniencji dla fragmentu trzeciej flaszki wydaje się niemożliwe ze względu na brak dolnej jej części. Jednoznaczne potwierdzenie tejże proveniencji oraz ustalenie dokładnej chronologii dla pozostałych flaszek jest również niemożliwe, ponieważ w sprawozdaniu z badań pominięto opis tak istotnych cech technologicznych omawianych naczyń, jak poziom stopienia domieszki czy chociażby barwa przełomu⁵¹. Wśród pozyskanych z wypełniska latryny zabytków kamionkowych znalazł się również fragment słoika interpretowanego jako naczynie apteczne i datowanego na XVI w.

Najliczniej w latrynie wystąpiły naczynia gliniane wypalane w atmosferze utleniającej na czerwono (ryc. 8). Ten gatunek ceramiki reprezentowany jest przez cztery formy: garnki, dzbany, talerze i misy. Większość zabytków (93,1 % całego zbioru) to naczynia mające szklwione wnętrza. Cztery z wydobytych z latryny garnków zachowały się w całości. Ponadto zarejestrowano siedem fragmentów brzuśców oraz sześć fragmentów den. Naczynia te pod względem formalnym nie są między sobą szczególnie zróżnicowane. Wszystkie charakteryzują się przysadzistą formą z baniastym brzuściem bez wyodrębnionej szyjki. Brzuście naczyń, które dekorowane są ornamentem żeberkowym, są maksymalną wydętość mają mniej więcej w połowie wysokości naczyń. Dna garnków są płaskie lub lekko wklęsłe. Wszystkie naczynia powleczone szkliwem w różnych odcieniach barwy brązowej. Roman Kamiński, powołując się na analogiczne znaleziska pochodzące z Cedyni oraz ze Stargardu, ustalił chronologię zabytków zamykającą się w ramach od drugiej połowy XVI do pierwszej połowy XVII w. W omawianym zbiorze ceramiki czerwonej znalazły się dwa dzbany. Jeden z nich zachował się w całości. Jest to mały dzbanek o baniastej formie z krótką szyjką. Jego dno jest wyodrębnione i płaskie. Naczynie zaopatrzone w doklejone do korpusu grube kabłąkowate ucho. Szkliwo znajdujące się wewnątrz ma barwę żółtą. Drugi dzban zachował się fragmentarycznie. Ma on bardzo grube ucho doklejone do taśmowatego, mocno wychylonego wylewu. Talerze reprezentowane są przez jedno całe oraz pięć częściowo zachowanych naczyń. Analiza ich form doprowadziła do wyodrębnienia dwóch typów. Do typu pierwszego zaliczono talerze z lekko wklęsłymi dnami i zgrubionymi, trójkątnymi w przekroju brzegami.

⁵⁰ Por. M. Rębkowski, *Nowe znaleziska średniowiecznej kamionki waldenburskiej w północnej Polsce*, w: *Archaeologia et historia urbana*, red. R. Czaja, G. Nawrońska, M. Rębkowski, J. Tandeci, Elbląg 2004, s. 422.

⁵¹ O znaczeniu tych cech zob. M. Rębkowski, *Średniowieczna ceramika miasta lokacyjnego w Kołobrzegu*, Kołobrzeg 1995, s. 39–40.

Wnętrza talerzy zdobione są malowanymi ornamentami geometrycznymi i florystycznymi o barwach zielonej, brązowej i żółtej. Naczynia typu drugiego różnią się jedynie formowaniem części przydennej (żałomu). Z latryny wydobyto także misę w kształcie palmety, zdobioną na zewnątrz żebrowaniem, a wewnątrz malowaną w żółto-brązowe paski, oraz fragment rynienkowatej patelni zdobionej głębokimi rowkami. Wszystkie zabytki wykonane z tego gatunku ceramiki zostały, na podstawie analogii, wydatowane na XVI–XVII w.

Drugą najliczniej reprezentowaną grupę ceramiki naczyniowej stanowią naczynia wykonane z glin kaolinowych, określane jako naczynia z białej glinki (ryc. 9 i 10). Gatunek ten reprezentowany jest przez pięć form: garnki, kubki, dzbany, misy i talerze. Garnki podzielono na dwa typy, ze względu na uformowanie brzegów. Typ I to garnki baniaste, ze zgrubiałymi brzegami i rozszerzonymi krawędziami wylewów oraz zaznaczonymi okapami. Średnice wylewów wynoszą 10–16 cm. Garnki szkliwione są wewnątrz na zielono i żółto. Do drugiego typu zaliczono naczynia, które nie mają wyodrębnionych szyjek, a brzegi ich przechodzą bezpośrednio w baniasty brzusec. Garnki obu typów charakteryzują się dobrym wypałem. Gлина została schudzona domieszką w postaci drobnoziarnistego piasku. Oba typy datowane są na XVI–XVII w. Identyczną chronologię ustalono dla jedyne go wykonanego z białej glinki kubka. Trzy wydobyte z latryny dzbany określono jako naczynia jednego typu. Wszystkie mają takie same rozmiary. Formy ich są smukłe, natomiast brzegi zgrubione i wychylone na zewnątrz. Jeden egzemplarz ma ponadto wrąb na pokrywę. Wszystkie mają wewnętrzne szkliwo barwy brązowej. Środkowe partie naczyń zdobione są żebrowaniem. Dna są płaskie i mają ślady odcinania. Misy reprezentowane są przez jeden egzemplarz zachowany fragmentarycznie. Naczynie nie jest szkliwione i ma pofalowany wylew o przekroju trójkątnym. Ze względu na brak analogii nie ustalono chronologii tego zabytku. Z latryny wydobyto także cztery fragmenty talerzy z malaturą, których chronologię ustalono na XVI–XVII w., dwie nóżki patelni oraz fragmenty dwóch kafli (garnkowy i płytowy).

Drugą najliczniejszą kategorią zabytków znalezionych w latrynie były wyroby szklane (ryc. 11 i 12). Zarejestrowano kilkadziesiąt fragmentów szyb okiennych – była to stłuczka w różnych odcieniach barwy zielonej. W całości zachowała się tylko jedna tafla szklana. Jest to szyba o kształcie romboidalnym z krawędziami przystosowanymi do montażu w łożowanej ramce. Stwierdzono, że szyby zostały wykonane techniką wydmuchiwania i w związku z tym ich chronologię ustalono na XVI–XVII w. Dość bogaty asortyment reprezentują naczynia szklane stołowe wydobyte z latryny. Są wśród nich dzbanki, butelki, czarki, puchary, szklanki, kieliszki. Szczególną uwagę zwraca mały dzbanek, który zachował się prawie całkowicie. Jego wysokość wynosi 12,4 cm, średnica dna 6 cm,

a grubość ścianek 0,5 cm. Jest on wykonany ze szkła kobaltowego, ma baniasty brzusiec i wyodrębnioną szyjkę zwężającą się ku górze, z tulipanowato wychylnym wylewem. Brzusiec zdobiony jest walkiem szklanym, który oplata go spiralnie aż do dna. Walkiem zostało również zaakcentowane miejsce przejścia szyjki w bżeg. Dno naczynia nosi ślady odcinania. Stwierdzono, że tego typu zabytki nie są dobrze znane z inwentarzy i w związku z tym chojeński dzbanek, ze względu na kunszt wykonania, pochodzi prawdopodobnie z hut czeskich lub śląskich. Innym wartym uwagi zabytkiem jest fragment humpena (tzw. *Passglas*) z białego przezroczystego szkła. Jego korpus jest cylindryczny i ma płaską, doklejaną stopkę. Zdobiony jest czterema taśmowatymi obręczami z nacięciami. Styk korpusu ze stopką zaznaczony został dodatkową obręczą bez nacięć. Naczynie to, na podstawie analogii do naczynia znalezionego w Szczecinie, zostało dokładnie wydatowane na pierwszą połowę XVII w. W wypełniku latryny odnaleziono również kilka fragmentów szklanych naczyń aptecznych, których chronologię ustalono na XVII–XVIII w. Ponadto z obiektu uzyskano kilka zabytków metalowych. Były pośród nich żelazne gwoździe ciesielskie, ołowiane oprawki szyb witrażowych oraz dobrze zachowane żelazne nożyce o długości 18 cm. Ze względu na to, iż chronologia większości zabytków została ustalona na XVI–XVII w., takie ramy czasowe przypisano również użytkowaniu latryny, której funkcję w późniejszych czasach przejęła studzienka kanalizacyjna usytuowana w tym samym miejscu.

Z trzecią, nowożytną, fazą osadniczą połączone zostały warstwy niwelacyjne, w których nie zarejestrowano materiału zabytkowego. Wiążą się one z pewnością z odbudową miasta po zniszczeniach wojny trzydziestoletniej. W części profilu wschodniego oraz na profilu południowym znajdowały się fragmenty osiemnastowiecznego bruku z podsypką, wykonanego z obrabianej kostki granitowej. Z fazą tą powiązано też relikty dwóch głęboko fundamentowanych piwnic, których mury wykonane zostały z cegły maszynowej, oraz relikty budynków interpretowanych jako dobudówki kamienic. Ponadto odkryto również kilka płytko fundamentowanych murków ceglanych, które uznano za pozostałości po lekkich konstrukcjach używanych w trakcie prac budowlanych prowadzonych przy ratuszu w drugiej połowie XIX w. Najwyższe warstwy w postaci spalenizny i gruzu ceglanoego wytworzone zostały podczas drugiej wojny światowej.

Realizacja wykopu doprowadziła również do odsłonięcia fundamentów ratusza na przestrzeni 37 m od narożnika północno-wschodniego. Zaobserwowano, że dany odcinek budowli wykazuje rozwarstwienie pod względem użytego materiału, jak i techniki wykonania fundamentów, i na tej podstawie stwierdzono dwufazowość rozbudowy obiektu. Wyraźną granicę pomiędzy dwoma wyróżnionymi fazami stanowiła szczelina dylatacyjna odkryta na 21,7 m od pół-

nocno-wschodniego narożnika⁵². W fundamencie części północnej ratusza dało się zaobserwować cztery warstwy. Pierwszą z nich stanowiło pięć poziomów starannie dobranych i dobrze obrobionych kamieni ułożonych na zaprawie wapiennej. Pomiędzy kamieniami znajdowały się gdzieniegdzie odcinki złożone z dachówek i cegieł. Nad warstwą kamieni znajdowała się warstwa zaprawy, w której co kilka metrów umieszczono duże kamienie. Kolejną warstwę tworzyły trzy poziomy kamieni już nie tak regularnych, jak w warstwie pierwszej. Szczeliny powstałe w wyniku niedopasowania kamieni zostały wypełnione ceglami i dachówkami. Najwyższą warstwę stanowiła zaprawa z pojedynczymi kamieniami. Wysokość fundamentu wynosiła 2,75 m (spąg – 17,85 m n.p.m., strop – 21,6 m n.p.m.). Zupełnie inny charakter wykonania wykazała część fundamentów znajdująca się za szczeliną dylatacyjną, po stronie południowej wykopu. Na tym odcinku podwaliny ratusza wykonane zostały z kamieni różnej wielkości (od 1,2 x 0,5 m do 0,15 x 0,15 m). Luki, które powstały w wyniku nierównomiernego ułożenia niedopasowanych do siebie kamieni, zostały wypełnione gliną i piaskiem. Bezpośrednio nad tą warstwą znajdował się mur wschodniej fasady ratusza. Fundament tej części budynku został posadowiony wyżej niż w części północnej – na głębokości 19,2 m n.p.m. Jego strop zarejestrowano na wysokości 21,2–21,4 m n.p.m.

Podsumowując, warto nadmienić, iż w czasie badań nie odnaleziono relikwów kramów, których rekonstrukcja została zaplanowana wraz z odbudową ratusza. Badania przyczyniły się jednak znacznie do opracowania szczegółowej historii jego rozbudowy i do weryfikacji dotychczasowych poglądów na to zagadnienie⁵³. Przede wszystkim jednak badania pozwoliły, choć w niewielkim stopniu, na poznanie historii osadnictwa oraz kultury materialnej w najważniejszej części miasta.

3. Badania archeologiczno-ratownicze w wykopie budowlanym przy ul. Malarskiej

W 1979 r. nadzorem archeologicznym objęto wykop budowlany przy ul. Malarskiej⁵⁴. Wykop o wymiarach 55 x 20 m zrealizowany został ciężkim

⁵² Inną szczelinę dylatacyjną odkrył Antoni Kąsinowski, prowadząc badania powierzchniowe piwnic znajdujących się po przeciwległej stronie ratusza. Szczelina znajdowała się w odległości 38,3 m od narożnika północno-zachodniego. R. Kamiński, *Chojna – ratusz...*

⁵³ Zob. K. Kalita-Skwirzyńska, *Ratusz w Chojnie...*, s. 91–108. Por. chociażby M. Säume, dz. cyt., s. 259–260; *Die Kunstdenkmäler...*, s. 89–97; L. Kuztelski, Z. Radacki, *Ratusz w Chojnie*, Szczecin 1960, mps w NID.

⁵⁴ R. Kamiński, *Chojna – Stare Miasto. Badania archeologiczno-ratownicze w wykopie budowlanym przy ulicy Malarskiej realizowane w 1979 roku*, Szczecin 1980, mps w DA MNS.

sprzętem mechanicznym do głębokości 3,5 m – doprowadzony został na całość powierzchni do calca. Na podstawie analizy materiału zabytkowego oraz obserwacji układu stratygraficznego wyróżniono trzy fazy osadnicze.

Zalegająca bezpośrednio na calcu warstwa mierzwy z próchnicą, której miąższość dochodziła do 160 cm, przyporządkowano pierwszej fazie osadniczej. Na podstawie materiału, który udało się z niej uzyskać (głównie ceramika siwa), ustalono jej chronologię na okres od połowy XIII do połowy XIV w. i powiązano ją z rozwojem miasta lokacyjnego. Z fazą tą bezpośrednio związane są dwa obiekty. Jeden z nich znajdował się w zachodniej części północnego profilu. Była to beczka o wysokości 52 cm, wykonana z klepek drewnianych o szerokości 8–10 cm. Wypełniona była mierzwą oraz próchnicą. Podobny obiekt znajdował się na profilu południowym. Składał się on z dwóch ustawionych na sobie beczek drewnianych o łącznej wysokości 140 cm. Jego wypełnisko tworzyły mierzwa oraz zabytki skórzane – fragmenty obuwia z widocznymi śladami szycia na okrętkę, paski oraz ścinki skóry. Na podstawie obecności tych zabytków przypuszczono, iż w pobliżu znajdował się być może warsztat szewski. W odniesieniu do beczek zaś, na podstawie analogii z innych miast średniowiecznych, stwierdzono, iż mogły one w przeszłości służyć jako swego rodzaju małe magazynki.

Druga faza osadnicza oddzielona jest od pierwszej warstwą niwelacyjną związaną z wyrównaniem terenu w zachodniej części miasta (dolina rzeki Wrzośnicy) i stanowi jej kontynuację. Warstwy wchodzące w obręb tej fazy ukształtowały się w czasie największej prosperity miasta – materiał zabytkowy wydatowano na XIV i XV w. Górną granicę wyznacza warstwa, w której występują naczynia gliniane wypalane na czerwono. Duża liczba fragmentów naczyń oraz występowanie obiektów o charakterze gospodarczym świadczą o użytkowym charakterze warstw tej fazy osadniczej. Być może odnaleziona w wypełnisku jednego z obiektów płytka ceramiczna (zob. niżej) jest świadectwem istnienia w tym miejscu zespołu budowlanego związanego ze wznoszonymi pod koniec XIV i na początku XV w. świątyniami (kościół klasztorny oraz fara). Jeden z obiektów, zlokalizowany w środkowej części północnego profilu, pełnił przypuszczalnie w przeszłości funkcję latryny. Obiekt został zbudowany z pali drewnianych o średnicy 6–8 cm, wkopanych w calec, rozpiętość jego ścian sięgała 50 cm. Wypełnisko obiektu stanowiły warstwa fekaliiów oraz brązowa próchnica, z dużą ilością pestek, sięgająca stropu. Wewnątrz znajdował się również fragment szkliwionej płytki ceramicznej zdobionej ornamentem florystycznym. Z fazą tą związane były jeszcze dwa większe obiekty zaobserwowane w środkowej części profilu południowego. Pierwszym z nich była konstrukcja drewniana o wysokości 150 cm i szerokości 110 cm. Ściany obiektu wykonano z ułożonych na sobie grubych desek, natomiast podłogę stanowiła belka posadowiona bezpośrednio na calcu. Wewnątrz obiektu zarejestrowano

ilastą próchnicę, fragmenty ceramiki czerwonej, fragment kamionkowej misy oraz fragment dolnej części żelaznej łopaty. Drugi obiekt usytuowany był w odległości ok. 8 m na zachód od pierwszego. Obiekt zbudowano z wbitych w calec ociosanych słupów drewnianych o przekroju kwadratowym (20 x 20 cm). Z uwagi na to, iż na jednym ze słupów zaobserwowano relikty jarzma, stwierdzono, że ściany konstrukcji zbudowane były z poziomo ułożonych desek. Szerokość obiektu wynosiła 80 cm, a głębokość 250 cm (z czego 60 cm zagłębione w calec). W wypełniku obiektu nie zarejestrowano materiału zabytkowego.

Chronologia trzeciej fazy osadniczej została określona dość szeroko na czas od XVI w. do 1945 r. Na jednym z profili zarejestrowano relikty piwnic dwóch murowanych budynków (najpewniej kamienic). Roman Kamiński, powołując się na *Studium historyczno-urbanistyczne* Ewy Lukas oraz na obecność w wypełniku piwnic szklonej ceramiki wypalanej w atmosferze utleniającej, ustalił czas wzniesienia tych budynków na „okres baroku”⁵⁵. Na odcinku profilu południowego odkryto relikty brukowanej nawierzchni ulicy, prawdopodobnie z początków XVIII w. Nawarstwienia wchodzące w obręb tej fazy to jednak głównie warstwy niwelacyjne oraz zasypiskowe powstałe po zakończeniu drugiej wojny światowej. Do czasu rozpoczęcia inwestycji budowlanej w 1979 r. na omawianym terenie znajdowały się ogródki działkowe.

Badania, mimo iż ograniczone zostały jedynie do obserwacji układu stratygraficznego, dowiodły, że część miasta znajdująca się przy dzisiejszej ul. Malarskiej była od późnego średniowiecza nieprzerwanie użytkowana. W początkach rozwoju miasta lokacyjnego istniał tu prawdopodobnie warsztat szewski. W XV w. być może znajdowało się na tym terenie zaplecze budowlane związane ze wzniesieniem świątyni. W czasach nowożytnych zaś powstały tu budynki mieszkalne z zapleciami gospodarczymi.

4. Badania archeologiczne Podmurza

W 1992 r. na zlecenie Urzędu Miasta i Gminy w Chojnie wykonano badania archeologiczne, których głównym celem było rozpoznanie ulicy biegnącej wzdłuż murów miejskich od Bramy Barnkowskiej do Bramy Świeckiej⁵⁶.

⁵⁵ Z analizy historycznych kart pocztowych i fotografii lotniczych miasta sprzed 1945 r. wynika, iż omawiany obszar zabudowany był jedno- lub dwupiętrowymi budynkami o konstrukcji szachulcowej, ustawionymi kalenicowo do ulicy. Na zapleczach parceli natomiast znajdowały się nieliczne zabudowania gospodarcze. Por. R. Skrycki, *Chojna. Impresje sprzed wieku / Königsberg in der Neumark. Bilder aus einer vergangenen Zeit*, Szczecin 2011, s. 42.

⁵⁶ E. Wilgocki, *Chojna. Wyniki badań wykopaliskowych na Starym Mieście w 1992 roku*, Szczecin 1992, mps w DA MNS.

Ponadto skupiono się na identyfikacji i określeniu chronologii faz przebudowy nawierzchni ulicy, zbadaniu relacji między ulicą a znajdującymi się przy niej zabudowaniami i fortyfikacjami miejskimi oraz ustaleniu historycznego podziału parceli do niej przylegających. Aby zrealizować te cele badawcze, wytyczono wzdłuż murów miejskich, na przestrzeni ok. 400 m, cztery wykopy.

W odkrytych nawarstwieńiach najliczniej wystąpiła ceramika nowożytna – wypalana w atmosferze utleniającej na czerwono oraz z białej glinki. Poza tym wydobyto nieliczne fragmenty kamionki i fajansu. Ceramika średniowieczna została zarejestrowana jedynie na złożu wtórnym (10 fragmentów). Zarejestrowano również kilka zabytków żelaznych (m.in. nóż, hak, okucie). W sprawozdaniu z badań skoncentrowano się niestety jedynie na omówieniu kwestii związanych z funkcjonowaniem ulicy, toteż w sprawie zabytków kultury materialnej ograniczono się jedynie do ilościowego zestawienia wydobytych artefaktów. Na podstawie analizy układów stratygraficznych, odsłoniętych fragmentów fundamentów murów miejskich, reliktyw nawierzchni ulicy oraz budynków wyróżniono cztery fazy.

Faza pierwsza związana jest ze wznoszeniem fortyfikacji miejskich i jej chronologia została ogólnie określona na schyłek późnego średniowiecza⁵⁷. Z uwagi na to, że na badanym obszarze nie zarejestrowano wkopów fundamentowych pod budowę muru, stwierdzono, iż został on posadowiony na calcu, a nawarstwienia kulturowe powstały już po jego wniesieniu. Wyróżniono jednakże kilka warstw, które być może powstały w czasie budowy fortyfikacji. Na podstawie analizy wypełnisk warstw ustalono, że dana część miasta w okresie późnego średniowiecza prawdopodobnie nie była zabudowana.

Chronologię drugiej fazy określono na XVII w. Nawarstwienia identyfikowane z tą fazą stanowią głównie warstwy gruzowo-niwelacyjne. Zinterpretowano je jako powstałe podczas porządkowania miasta po zniszczeniach wojny trzydziestoletniej. W czasie przed zniszczeniem badany obszar był zabudowany stosunkowo solidnymi budynkami, o czym świadczy obecność gruzu i fragmentów murów ceglanych w wypełniskach warstw. Za dodatkowy wyznacznik chronologiczny uznano zarejestrowany w nawarstwieńiach materiał ceramiczny – fragmenty naczyń z białej glinki oraz wypalanych na czerwono. Do fazy tej należy również najstarszy, odkryty w wykopie w pobliżu Bramy Świeckiej, fragment ulicy. Był to pas bruku z posypką o szerokości ok. 50 cm, którego krawędź południowa znajdowała się w odległości ok. 3,3 m od muru miejskiego, natomiast krawędź północna zaakcentowana była ciasno przylegającymi do siebie owalnymi kamieniami. Kamienie miały średnicę ok. 30 cm. Pomiędzy brukiem

⁵⁷ W połowie XIV w. zostało określone miasto jako *die hoge feste*. K. Kalita-Skwirzyńska, *Rozwój urbanistyki...*, s. 104–105.

a murem występowały skupiska kamieni (prawdopodobnie elementy tej samej konstrukcji). Analiza stratygrafii dowiodła, że na tym odcinku ulica została wybrukowana jeszcze przed porządkowaniem terenu po wojnie trzydziestoletniej.

Kolejna faza związana jest wyłącznie z funkcjonowaniem ulicy przymuranej. Jej chronologię wyznaczono, powołując się na źródła pisane, dokładnie na lata 1704–1945. Fazę tę podzielono na kolejne trzy „podfazy” związane ze zmianami nawierzchni ulic. Najstarsza nawierzchnia ulicy miała szerokość ok. 4 m i dobiegała do muru miejskiego. Z drugiej „podfazy” zachowały się tylko nieliczne relikty ulicy (pojedyncze kamienie z podsypką). Najmłodszy poziom ulicy tworzył bruk kamienny z wyodrębnionym rynsztokiem. Stwierdzono, że w pobliżu Bramy Świeckiej ulica nie dobiegała do muru miejskiego, natomiast jej północny kraniec był wyznaczony przez prostokątne kamienie⁵⁸. Warto zaznaczyć, iż najlepiej zachowany fragment brukowanej ulicy odsłonięto w wykopie zlokalizowanym w pobliżu Bramy Barnkowskiej. W miejscu tym ulica miała dwie jezdnie rozdzielone rynsztokiem o głębokości ok. 15 cm. Bruk został ułożony bardzo starannie z dobieranych kamieni, jego chronologię ustalono na koniec XIX w. Z trzecią fazą powiązано również relikty budynku, które pozwoliły na wyznaczenie historycznej linii zabudowy w pobliżu Bramy Świeckiej. Stwierdzono, że budynek było oddalony o 10 m od muru miejskiego, natomiast sam układ zabudowy był nieregularny i luźny⁵⁹. Istnieją również przesłanki, by uznać, iż linia zabudowy w pobliżu Bramy Barnkowskiej przebiegała w odległości 4 m od muru miejskiego.

Nawarstwienia związane z czwartą fazą narastały w latach 1945–1992 i zostały określone jako warstwy „gruzowo-niwelacyjno-śmietniskowe”. Powstały one w czasie wznoszenia bloków mieszkalnych przy ul. Bolesława Chrobrego. Część terenu była i jest do tej pory użytkowana jako ogródki działkowe.

Podsumowując, należy zaznaczyć, że z uwagi na niewielką liczbę odkrytych reliktyw zabudowań nie udało się określić dawnego podziału parceli miejskich na tym obszarze. Wykazano natomiast, iż w późnym średniowieczu teren ten nie był zabudowany⁶⁰. Pierwsza brukowana nawierzchnia ulicy pojawiła się w XVII w. Ulica funkcjonowała przez następne stulecia aż do drugiej wojny światowej.

⁵⁸ Z analizy archiwalnych fotografii ulicy wynika, że w niektórych miejscach jednak dobiegała ona do muru miejskiego. Por. np. *Schwedter Torturm*, 1401/1500, Chojna, Foto Marburg, Aufnahme-Nr. KBB 12.963, <http://www.bildindex.de/?+pgesamt:%27chojna%27#|0> (22.08.2012).

⁵⁹ Potwierdzają to liczne historyczne fotografie omawianego obszaru. Por. R. Skrycki, dz. cyt., s. 39, 52, 55, 59.

⁶⁰ Należy pamiętać, że wszystkie cztery wykopy zostały usytuowane przy murach miejskich. Wydaje się zatem, że teren ten nie był zabudowany w średniowieczu z czysto praktycznych względów – obszar ten w czasie ewentualnej obrony miasta pełnił funkcje komunikacyjne, a zabudowania zapewne utrudniałyby tę komunikację.

5. Badania powierzchniowe, Archeologiczne Zdjęcie Polski i luźne znaleziska

W 1986 r., w związku z realizacją Archeologicznego Zdjęcia Polski, przeprowadzono badania powierzchniowe terenu miasta oraz najbliższej jego okolicy. Badania powierzchniowe prowadzono również w 1959 r. na znajdującej się na terenie Chojny osadzie kultury lużyckiej. Ponadto znane są nieliczne znaleziska luźne pochodzące z terenu miasta.

W 1959 r. Ryszard Wołągiewicz przeprowadził badania powierzchniowe na osadzie kultury lużyckiej znajdującej się w południowo-wschodniej części miasta przy ul. Polnej⁶¹. Stanowisko znajdowało się na łagodnym wyniesieniu (płaskowyzu), które zostało jednak zniszczone przez funkcjonującą tam zwirownię. W czasie badań istniały jeszcze zachodni i południowy stok wzniesienia. W południowym profilu wyrobiska zarejestrowana została warstwa kulturowa, w której zaobserwowano relikty palenisk zbudowanych z kamieni, skupiska ceramiki oraz fragmenty polepy. Spośród zebranych trzydziestu ułamków ceramiki większość została sklasyfikowana jako fragmenty naczyń zasobowych grubej roboty o schropowanej powierzchni. Do naczyń cienkościennej zaliczono zaś sześć fragmentów brzegów naczyń. Analiza ceramiki pozwoliła wydatować osadę na okres Hallstatt C i połączyć ją z osadnictwem młodszej fazy grupy górzycyckiej kultury lużyckiej.

W 1962 r., podczas prac melioracyjnych przy drodze do Krajnika Dolnego, w pobliżu drogi polnej prowadzącej do Garnówka dokonano odkrycia kilku fragmentów ceramiki oraz średniowiecznej podkowy⁶². Ceramika pochodziła z przydennej części naczynia cienkościennego o lśniącej ciemnej powierzchni. Do wykonania naczynia użyto domieszki schudzającej w postaci drobnej miki.

W 1962 r. odkryto również duży fragment ceramiki siwej w wykopie budowlanym realizowanym na północ od kościoła⁶³. Znaleźisko wydatowano na XIII–XV w.

W 1966 r. jeden z mieszkańców Chojny przesłał do ówczesnego Muzeum Pomorza Zachodniego (dziś Muzeum Narodowe) w Szczecinie topór kamienny odnaleziony na polu w pobliżu ul. Owocowej⁶⁴.

W marcu i kwietniu 1986 r. przeprowadzono w Chojnie badania powierzchniowe związane z realizacją Archeologicznego Zdjęcia Polski⁶⁵. Podczas

⁶¹ K. Siuchniński, dz. cyt., s. 625-626.

⁶² R. Wołągiewicz, *Odkrycia. Chojna. Stanowisko 2*, MZP 8 (1962), s. 525.

⁶³ A. Hamling, *Odkrycia. Chojna*, tamże. Nie podano dokładnej lokalizacji znaleziska.

⁶⁴ Teczka Archiwalna w DA MNS...

⁶⁵ A. Porzeziński, *Sprawozdanie z Archeologicznego Zdjęcia Polski w obrębie obszaru nr 40-04 w woj. Szczecińskim w 1986 r.*, Szczecin, mps w DA MNS.

badania odkryto 71 stanowisk, w obrębie których wyróżniono 122 ślady osadnictwa (w tym 59 śladów osadniczych, 37 punktów osadniczych i 26 osad) z różnych epok. Zauważono, że osadnictwo pradziejowe znajdowało się na lekkich glebach wzdłuż potoków, natomiast ślady związane z osadnictwem wczesno- i późnośredniowiecznym zgrupowane były wokół miasta na glebach cięższych. Za szczególnie ważne uznano stanowisko 16–16a o powierzchni ok. 15 ha. Stanowisko to znajduje się ok. 3 km na południowy wschód od centrum miasta, pomiędzy drogą prowadzącą do Kostrzyna a linią kolejową⁶⁶. Na terenie tym natrafiono na pozostałości osady z epoki wpływów rzymskich oraz na ślady osadnictwa wczesnośredniowiecznego. Podkreślono, że stanowisko jest niszczone przez głęboką orkę. Za szczególnie ważne uznano też czworokątne grodzisko średniowieczne⁶⁷.

Stan badań grodzisk usytuowanych w pobliżu miasta Chojna

W niedalekiej odległości od miasta znajdują się dwa wyraźnie czytelne w terenie grodziska. Można przypuszczać, iż mają one związek z hipotetycznym osadnictwem przedlokacyjnym. Na obiektach tych prowadzone były jedynie badania powierzchniowe oraz sondażowe. Stan tych badań zostanie pokrótce omówiony.

1. Grodzisko wczesnośredniowieczne koło Garnówka

Grodzisko znajduje się ok. 4 km w linii prostej od centrum miasta Chojna na łąkach, nieopodal ujścia Kalicy do Rurzycy, i jego zarys jest wyraźnie czytelny w terenie. Najstarsza wzmianka o obiekcie w źródłach pisanych pochodzi jeszcze z XIV w. Zostało ono wymienione (*Borchwall*) w dokumencie dotyczącym sporu miasta z rodziną von Sidow, datowanym na 10 maja 1394 r.⁶⁸ W pierwszej połowie XVIII w. chojeński kronikarz Augustin Kehrberg uznał grodzisko za pozostałość po zniszczonym w 1349 r. przez mieszczan zamku margrabiów. Wspomina on o „fundamentach”, które w jego obrębie zaobserwował⁶⁹. Pierwsza próba naukowego opisu grodziska pochodzi z końca XIX w.⁷⁰ Autor

⁶⁶ Por. opisywane wyżej znalezisko z 1893 r.; por. również W. Hindenburg, dz. cyt., s. 772.

⁶⁷ Zob. niżej.

⁶⁸ CDB CLXXIII, s. 285.

⁶⁹ A. Kehrberg, dz. cyt., Abt. 1, s. 15, 30.

⁷⁰ Buchholz, *Zwei Burgwälle bei Königsberg, Neum.*, „Nachrichten über deutsche Alterthumsfunde” 1893 (Ergänzungsblätter zur ZfE), s. 79–80.

artykułu opisał wymiary grodziska, a wspomniane przez Kehrberga „fundamenty” uznał za relikty pieca kamiennego. Przedstawił też hipotezę, według której gród funkcjonował przez krótki czas jako ośrodek władzy pogańskich wodzów, po czym został porzucony. Grodzisko wzmiankowane jest także w polskiej literaturze przedwojennej⁷¹.

Dokładniejszym badaniom obiekt został poddany jednakże dopiero w latach siedemdziesiątych XX w. W marcu 1970 r. przeprowadzono badania powierzchniowe⁷². Jest to pierścieniowate grodzisko typu nizinnego o wymiarach 100 x 100 m, z wałem, którego wysokość dochodzi do 2 m. Półkoliste podgrodzie otoczone niskim wałem ma szerokość ok. 50 m. Z terenu grodziska zebrano 32 fragmenty ceramiki ręcznie lepionej typu Dziedzice. Na podstawie analizy tych zabytków ogólną chronologię funkcjonowania grodu określono na VIII–IX wiek. W czasie kolejnych badań, w 1977 r., wykonano plan warstwicowy grodziska oraz trzy wykopy sondażowe⁷³. Podczas realizacji wykopów nie stwierdzono występowania nawarstwień kulturowych. Analiza nawarstwień odkrytych w czasie realizacji wykopu usytuowanego na wale dowiodła, że był to jedynie wał ziemny, bez umocnień konstrukcyjnych.

Najnowsza analiza technologiczna materiału ceramicznego zebranego z grodziska w czasie badań powierzchniowych dowiodła, iż jego chronologia może być przesunięta na drugą połowę VII w. Zdaniem Antoniego Porzezińskiego grodzisko uznać można za najstarszą wczesnośredniowieczną osadę obronną „ziemi cedyńskiej”⁷⁴.

2. Grodzisko średniowieczne

Dużo mniej znane i tym samym dość słabo przebadane jest grodzisko znajdujące się przy drodze prowadzącej z Chojny do Stoków, w odległości ok. 3 km od centrum miasta. Poddano je jedynie badaniom powierzchniowym w 1970 r.⁷⁵ Jest to grodzisko nizinne o zarysie kwadratowym i wymiarach ok. 30 x 30 m (ryc. 13). Wały są dobrze zachowane i wyraźnie czytelne. Grodzisko ma również fosę o szerokości ok. 8–10 m i głębokości dochodzącej do 2 m. Wysokość wałów do dna fosy wynosi 3–4 m. W północno-wschodnim odcinku wałów usytuowana

⁷¹ Zob. W. Łęga, *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk*, Toruń 1930, nr 191 i 192, s. 340. Por. T. Nawroński, R. Rogosz, *Odkrycia. Powiat Chojna. Chojna*, MZP 16 (1970), s. 665, przyp. 1.

⁷² T. Nawroński, R. Rogosz, dz. cyt., s. 665–666.

⁷³ A. Porzeziński, *Osadnictwo ziemi cedyńskiej we wczesnym średniowieczu*, Chojna 2012, s. 27.

⁷⁴ Tamże, s. 20, 27–28.

⁷⁵ T. Nawroński, R. Rogosz, dz. cyt., s. 663–665.

została brama. W wykopie znajdującym się w południowo-zachodniej części, zrealizowanym najprawdopodobniej przez leśników pod sadzonki, po oczyszczeniu profili zarejestrowano ślady warstwy kulturowej. Z terenu grodziska nie uzyskano materiału zabytkowego. Chronologię ustalono, na podstawie analogii do podobnych obiektów, ogólnie na średniowiecze.

Wydaje się, że nikła warstwa kulturowa, którą zaobserwowano na majdanie grodziska, świadczyć może o bardzo krótkim czasie jego funkcjonowania. Nie jest zatem wykluczone, że obiekt ma nowożytną chronologię i może być np. formą budowli militarnej z czasów wojny trzydziestoletniej. Istnieją również przesłanki za tym, iż jego chronologia może być jeszcze młodsza, gdyż, jak zaobserwowano w terenie, łączy się on z innymi niedaleko usytuowanymi obiektami ziemnymi. Wiadomo zaś, że w pobliskim lesie w czasach drugiej wojny światowej znajdował się obóz jeniecki⁷⁶. Obecne zalesienie terenu uniemożliwia jednakże dokładną obserwację tych obiektów i ustalenie relacji między nimi.

Stand der archäologischen Forschungen über die Stadt Chojna (ehem. Königsberg/Nm.) Teil 1: Bis 1992

Im Beitrag wurden archäologische Forschungen, die bis 1992 in der Stadt Chojna (ehem. Königsberg/Nm.) durchgeführt wurden, sowie die Forschungen an den slawischen Burgwällen in der Nähe der Stadt besprochen. Aus dem Zeitraum vor 1945 sind nur wenige zufällige Funde bekannt, die hauptsächlich mit der vorgeschichtlichen Besiedlung zusammenhängen. Besondere Aufmerksamkeit verdienen Denkmäler, die auf einem mit der Lausitzer Kultur verbundenen Gräberfeld entdeckt wurden, und der aus dem 1.–2. Jahrhundert unserer Zeit stammende Fundkomplex, der mit der sog. Lebuser Gruppe und der burgundischen Besiedlung in Beziehung steht. Bekannt sind außerdem ein mittelalterlicher und ein neuzeitlicher Fundkomplex.

1962 wurden während der archäologisch-architektonischen Untersuchungen der Marienkirche in Chojna die Fundamente des früheren gotischen Turmes aufgedeckt. Anhand ihrer Analyse wurde festgestellt, dass der Turm älter als das aus dem 15. Jahrhundert stammende Kirchenschiff ist. 1979 wurden archäologische Interventionsuntersuchungen an der Bauausschachtung neben dem Rathaus durchgeführt. Man unterschied hier drei mit der Vorgeschichte,

⁷⁶ T. Dźwigał, *Śledztwo Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Szczecinie, dotyczące obozów hitlerowskich położonych w okolicach Chojny*, „Rocznik Chojeński” 4 (2012), s. 251

dem Mittelalter und der Neuzeit verbundene Besiedlungsphasen. Ergraben wurden Relikte einer neuzeitlichen Latrine, die ein reiches Fundmaterial in Gestalt von Ton- und Glasgefäßen sowie Metallgegenständen lieferten. Es wurden auch die Fundamente der Ostwand enthüllt. Ihre Analyse erlaubte es, die Ausbauphasen des Rathauses zu bestimmen und die bisherigen Meinungen dazu zu verifizieren.

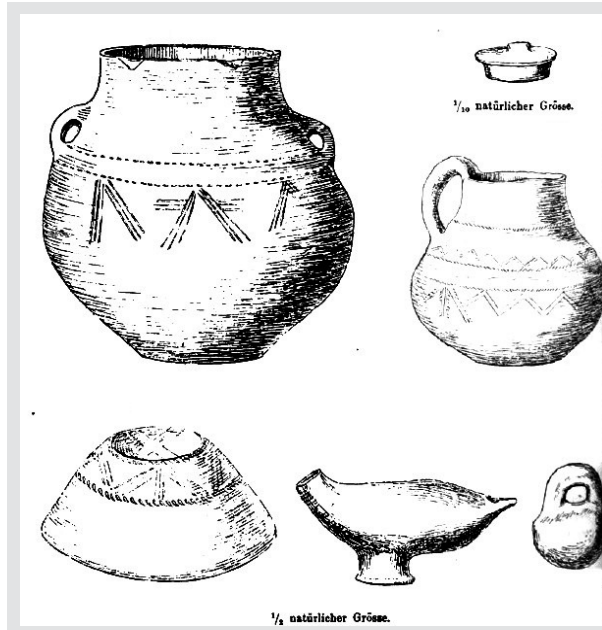
1980 wurde die Bauausschachtung in der ul. Malarska unter archäologischer Aufsicht erkundet. Diese Forschungen ergaben nur wenig Fundmaterial und lieferten vor allem Objekte aus dem Mittelalter und der Neuzeit. 1992 wurden im Auftrag der Stadtverwaltung archäologische Untersuchungen des „Podmurze“ auf dem Abschnitt vom Bernickower Tor bis zum Schwedter Tor durchgeführt. Aufgrund der stratigrafischen Analyse wurden in diesem Stadtteil vier Besiedlungsphasen unterschieden. Die ältesten Relikte der Pflasterdecke stammten aus dem 17. Jahrhundert.

In der Stadt und ihrer nächsten Umgebung wurden auch Oberflächenuntersuchungen für das Programm „Das Archäologische Bild Polens“ durchgeführt. Registriert wurden dabei Denkmäler, die mit der vorgeschichtlichen, mittelalterlichen und neuzeitlichen Besiedlung verbunden waren. Einer Reihe archäologischer Untersuchungen wurden auch die in der Umgebung von Chojna befindlichen Burgwälle unterzogen, wobei der Burgwall bei Garnowo (ehem. Reichenfelde) auf das 6. bis 9. Jahrhundert und der Burgwall an der Straße nach Stoki (Rehdorf) allgemein auf das Mittelalter datiert wurden.

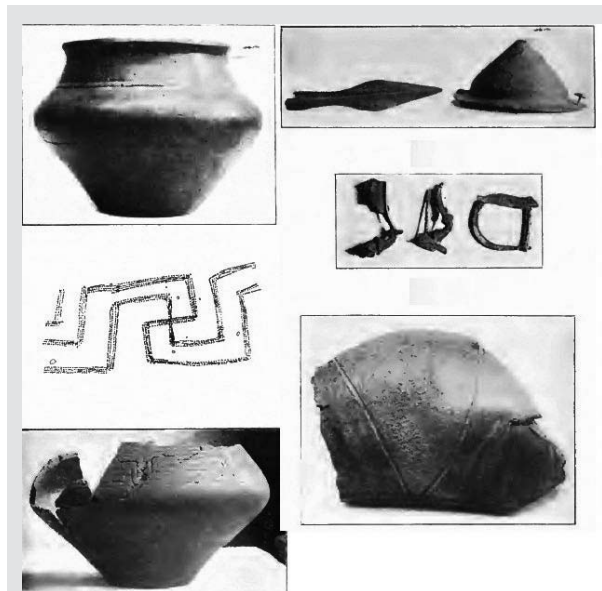
Zusammenfassend muss betont werden, dass der Stand der archäologischen Forschungen über die Stadt Chojna eher dürftig ist. Es soll auch auf den Mangel an veröffentlichten Forschungsergebnissen hingewiesen werden.

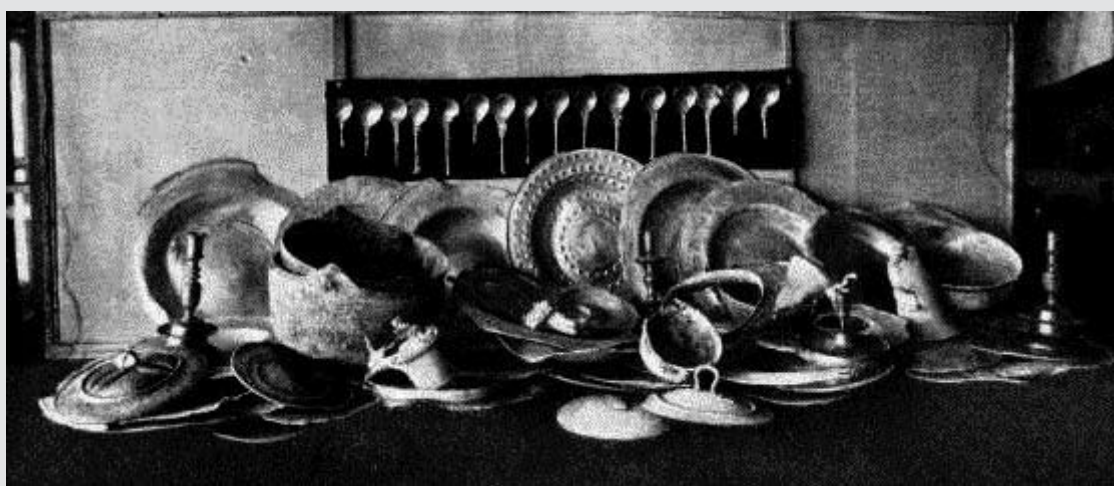
Übers. v. K. Golda

Ryc. 1 - Zabytki odkryte na cmentarzysku kultury lużyckiej. Źródło: E. Friedel, *Mützenurnen und dergleichen bei Königsberg in der Neumark*, „Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte”, Jg 1885, s. 170.

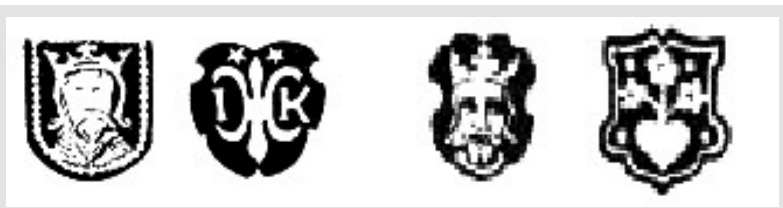

Ryc. 2 - Zabytki odkryte w 1893 roku przy Rollbergu. Źródło: W. Hindenburg, *Über einen Fund von Mäanderurnen bei Königsberg in der Neumark*, „Zeitschrift für Ethnologie. Organ der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte”, Vierzigster Jahrgang, s. 773, 775.

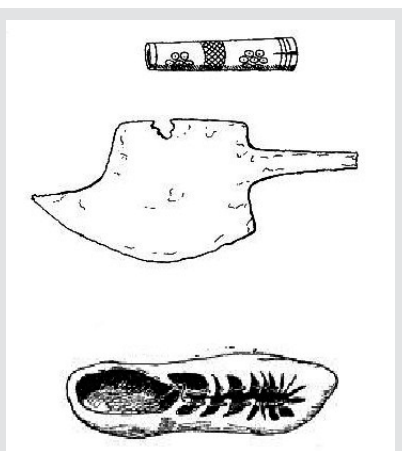

Ryc. 3 - Skarb naczyń srebrnych odkryty w 1923 roku. Źródło: G. Mirow, *Ein Königsberger Schatzfund und die Zinngießer von Königsberg (Neumark)*, „Königsberger Kreiskalender”, Jg. 7, s. 52.

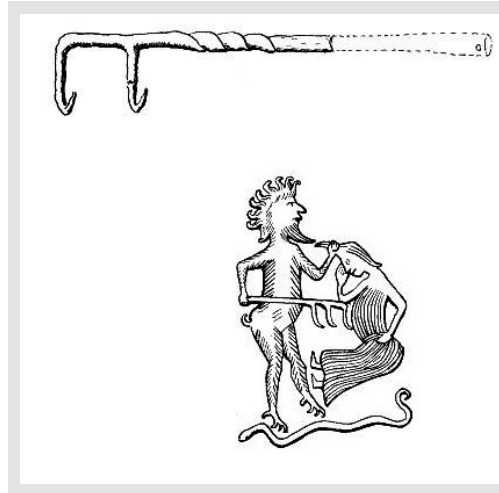

Ryc. 4 - Znaki firmowe Jacoba i Matthiasa Krämerów. Źródło: G. Mirow, *Ein Königsberger Schatzfund und die Zinngießer von Königsberg (Neumark)*, „Königsberger Kreiskalender”, Jg. 7, s. 54-55.

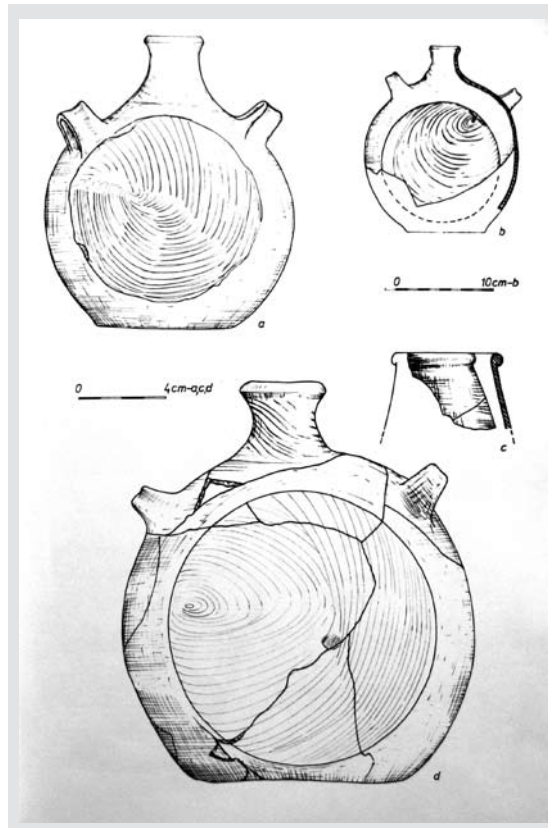

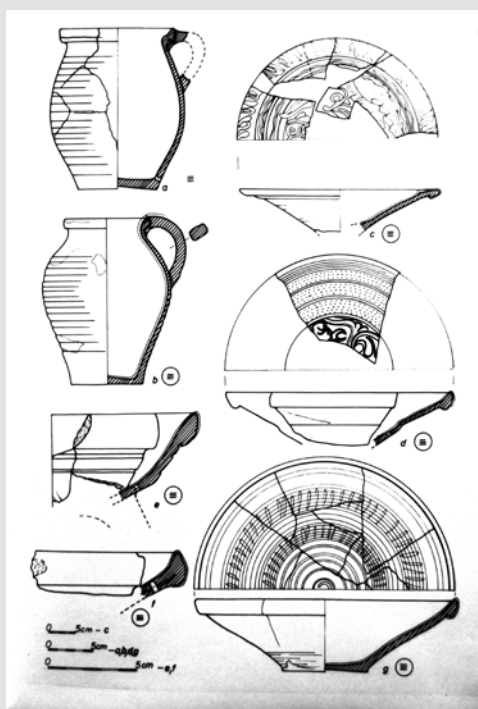
Ryc. 5 - Zabytki odkryte przy Königsstrasse. Źródło: G. Mirow, *Mittelalterliche Bodenfunde im Heimatmuseum Königsberg (Neumark)*, „Königsberger Kreiskalender”, Jg. 8, s. 125.

Ryc. 6 - „Kräuel” odkryty przy Königsstrase oraz jego przedstawienie w sztuce ludowej. Źródło: G. Mirow, *Mittelalterliche Bodenfunde im Heimatmuseum Königsberg (Neumark)*, „Königsberger Kreiskalender”, Jg. 8, s. 127.

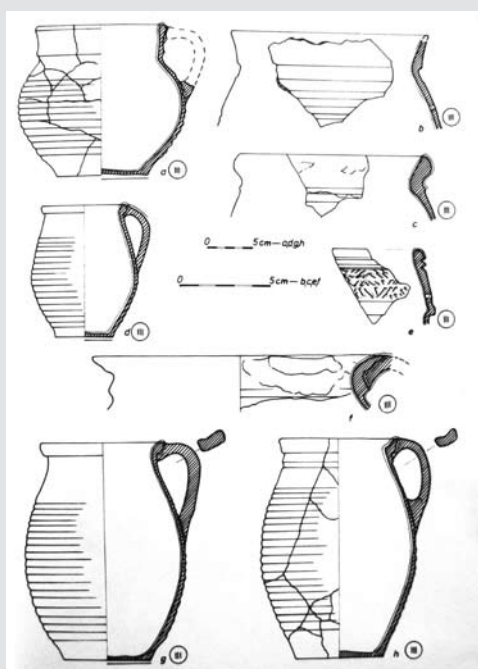

Ryc. 7 - Naczynia kamionkowe wydobyte z latryny przy ratuszu. Źródło: *Ratusz-Chojna. 1977-1986*, mps w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Chojnie.

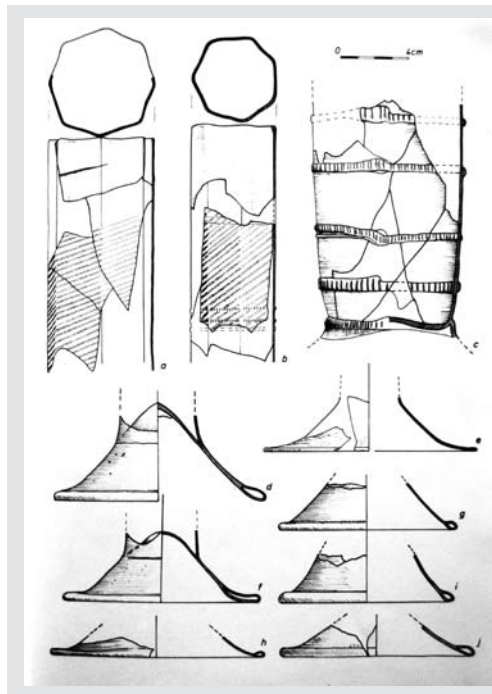
Ryc. 8 - Ceramika wypalana na czerwono, wydobyta z latryny przy Ratuszu. Źródło: *Ratusz-Chojna. 1977-1986*, mps w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Chojnie.

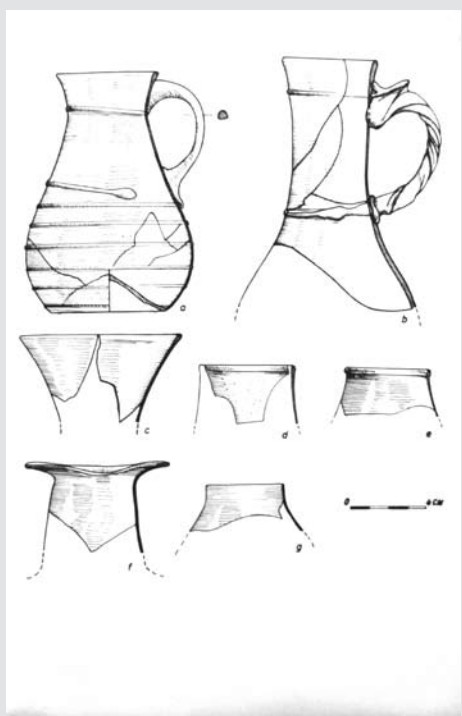
Ryc. 9 - Naczynia z białej glinki, wydobyte z latryny przy Ratuszu. Źródło: *Ratusz-Chojna. 1977-1986*, mps w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Chojnie.

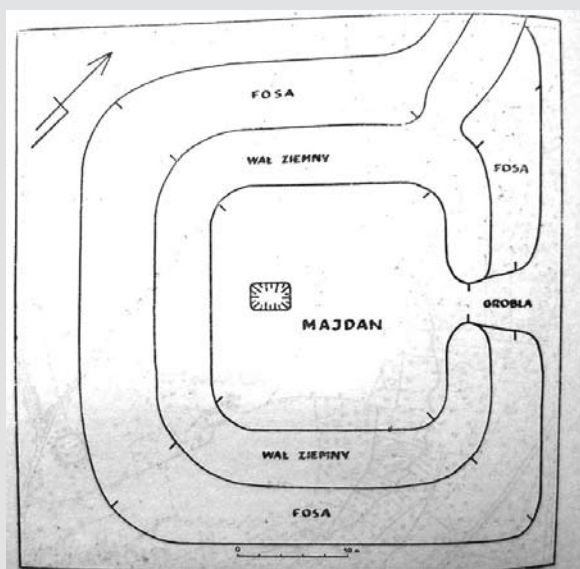
Ryc. 10 - Naczynia z białej glinki wydobyte z latryny przy Ratuszu. Źródło: *Ratusz-Chojna. 1977-1986*, mps w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Chojnie.

Ryc. 11 - Zabytki szklane, wydobyte z latryny przy Ratuszu. Źródło: *Ratusz-Chojna. 1977-1986*, mps w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Chojnie.

Ryc. 12 - Zabytki szklane, wydobyte z latryny przy Ratuszu. Źródło: *Ratusz-Chojna. 1977-1986*, mps w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Chojnie.

Ryc. 13 - Schemat grodziska średniowiecznego. Źródło: T. Nawroński, R. Rogoż, *Odkrycia. Powiat Chojna. Chojna*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. XVI, s. 664.